

STAROČESKÝ HEXAMETR S PŘÍHLÉDNUTÍM K HEXAMETRU NOVOČESKÉMU

JULIE NOVÁKOVÁ (Praha)

Rytmické i významové hodnoty antického hexametru jsou známy. Vytvořit podobný verš v mateřském jazykovém materiálu bylo ctižádostí mnoha humanistických i novodobých básníků, resp. překladatelů. V českém jazyce se takové pokusy daly ve dvou značně odlišných etapách, v období staročeském (do r. 1500) a novočeském. Staročeský hexametr patrně nebyl podložen příslušnou teorií a jeho vzorem nebyl vcelku verš antický, nýbrž středověký. Hexametr novočeský vznikl — nehledě k živelným recidivám starší techniky — na základě promyšlené prozodie, i když ne jedné a téže; z tohoto hlediska jej dělíme na časoměrný a přízvučný, z hlediska literárněhistorického na humanistický, obrozený a nejnovější (škola Král-Vaňorný).

O hexametru novočeském máme články i studie v množství prozatím postačujícím. Mnoho jsme však zůstali dlužni hexametru staročeskému. Naši versologové přijímají na tomto úseku vcelku bez revize teze Králový; drobné novum zde přinesl pouze Jakobson (rytmická dvojtvářnost staročeského hexametru).¹ Potřebné práce, pokud existují, jsou ještě v rukopise.² K staročeskému hexametru je totiž nutno přistupovat z medievalistických pozic, a rozmach medievalistiky v Československu můžeme zaznamenat teprve po poslední válce.

Otázku, které staročeské texty můžeme nebo musíme pokládat za hexametry a jakou technikou byly tyto verše skládány, nelze řešit bez textové kritiky. Toho si byl Král vědom a pokusil se o emendaci koncového verše našeho nejstaršího známého hexametrového skládání, cisiojánu Mnichovského;³ nemohl se však opřít o znalost středověké metriky a neměl času na paleografický průzkum jeho pražského zápisu (cisioján zv. Pražský).⁴ I Gebauer se spolehl na „diplomatické“ vydání Hankovo a Truhlářovo a nečetl některá místa cisiojánů MP správně; je to patrně z jeho staročeského slovníku, který např. neuvádí 3. sg. *měi* P, nýbrž dochované *mchi* čte ve shodě s chybným *nichi* v M jako adj. *nici*. Nebylo tedy jasno o počtu slabik, ba v některých cisiojánech (českých, ba i latinských české provenience) ani o rozhraní veršů. Půdu nevyčistila ještě ani jinak výborná práce Do-

¹ Roman Jakobson, *Verš staročeský*, Československá vlastivěda III, Praha 1934, s. 440.

² Julie Nováková, *Staročeské cisiojány. Studie textověkritická a prozodická* (z r. 1961, vyjde nejspíše ve Sborníku historickém). — Anežka Vidmanová-Schmidtová, *Husovy hexametry* (vyšlo během sazby v Listech filologických 88, s. 158—175); J. Nováková, *Ještě k Husovým hexametrum* (tamže s. 176—181).

³ Josef Král, *O prosodii české I*, Praha 1923, s. 541—547 (= Listy filol. 30, 1903, s. 26—30). Cisioján Mnichovský je v kodexu Clm 17703, fol. 97r/v Bavorské státní knihovny; mikrofilm je v majetku ÚJČ, novodobá vydání nejsou přesná.

⁴ Kodex 12.060, fol. 103v/104r v Muzeu hl. města Prahy. Vydání nejsou přesná.

skočilova;⁵ autor šel pouze po rukopisech dosud nepublikovaných, leckde se přehlédl a k veršové formě takřka nepřihlížel. Dnes se však povinně vracíme k rukopisům (domácím) a opatřujeme si mikrofilmy (z ciziny). Tu se ukázalo, že např. v cisiojánu MP není ani jedna (nebo nanejvýš jedna) z oněch slabičných a datovacích chyb, které v něm byly shledávány; cisioján Kunešův neobsahuje jen samé „uhlažené leoniny“, jak se domníval. Flajšhans.⁶ Pro hexametry Husovy (resp. u Husa zachované) nám ještě chybí některé zahraniční rukopisy, ale zato v domácích — husovských i jiných — existují pozoruhodné hexametry, o kterých Král nevěděl.⁷

Jak naznačeno, staročeský hexametr musíme vykládat s přihlédnutím k l a t i n s k é m u h e x a m e t r u s t ř e d o v ě k é m u. Jen část středověkých hexametřů odpovídala klasickému časoměrnému principu, tj. jejich slabiky šly za sebou tak, aby dávaly vždy 6 izochronních stop o 4 dobách (daktylů — U U nebo spondejů — — podle konvence, že jedna dlouhá je rovna dvěma krátkým). Ale některé hexametry, resp. někteří autoři zachovávali takovou souslednost dlouhých a krátkých slabik jen částečně; někteří dokonce dbali více o délku „poziční“ (slabiku zavřenou alespoň dvěma souhláskami), která byla nesporná, než o „přirozenou“, tj. dlouhou samohlásku, jejíž kvantita byla mimo učené kruhy nejistá už na konci starého věku. Ostatně ve středověku byly slabiky původně krátké mnohdy vyslovovány dlouze a naopak, nemluvě o oblastních rozdílech. Prakticky to znamená, že vedle uvedených stop se ve středověku vyskytovaly i útvary jako (měřeno po klasicku) U U —, U — U aj. Sotva jim lze ještě říkat stopy. Bylo už upozorněno na případy, kdy vznikaly quasiantické veršové formy mechanickým napodobováním slabičných celků předlohy,⁸ tj. napodobovalo se frázování, nikoli metrum. Do jisté míry si tak počínal i jeden z nejvdělanějších lidí, které jsme ve středověku měli, mistr Klaret; u něho máme bezpočtu příkladů, kdy je jedno a totéž slovo umístěno podle slabičné potřeby pokaždé v jiné „metrické“ platnosti.⁹ Je to vlastně zvláštní aplikace slabičného principu: na to ono místo verše se dá tolik slabik, kolik je třeba, ať už to vyjde časoměrně, nebo jinak. Ve většině případů je přitom podle časoměrných reziduí a mezislovných předělů patrné, jak autor verš členil; někdy jej však nelze rozčlenit jednoznačně — pak zůstává pevně jen místo hlavní césury po 5. až 7. (výjimečně až 8.) slabice a celkový počet slabik (13—17, nejčastěji 15—16). V obojím případě lze tento hexametr nazvat cum grano salis sylabickým.

Odklon hexametru staročeského od antické techniky je ještě pronikavější. Způsobily to jednak historické okolnosti, jednak jiný jazykový materiál. Vyzdvihla bych zde především potíže se souhláskami. V českém lexiku (i promluvě) mají souhlásky značně vyšší frekvenci než v latině (a řečtině), tedy je tu více souhláskových skupin, z metrického hlediska více „pozičních“ délek. Zmatek, který vzešel z jejich nejednotného prozodického hodnocení, vyličil dostatečně Král.¹⁰ Ale vedle nich, ba záhy i proti nim se uplatňoval jiný princip: prvá slovní slabika. Mohla zastupovat prvou slabiku stopy (resp. toho seskupení slabik,

⁵ Karel D o s k o č i l, *Vývoj cisiojānu u nās*, Sborník historický 6, 1959, s. 97—170.

⁶ Václav F l a j š h a n s, *Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého I*, Praha 1903, s. 83.

⁷ Soustavné pátrání v tomto směru nebylo dosud podniknuto.

⁸ Dag N o r b e r g, *L'introduction à l'étude de la versification Latine médiévale*, Stockholm 1958, s. 95 nn.

⁹ Např. *vocabula*, což je podle antické míry — — U U, lůnguje ve Vokabuláři 730 jako U — U U, ale tamže v. 4 má abl. *vocabulis* platnost — U U —

¹⁰ V uv. spise I, passim; srov. i mou starou studii *Souhláskové skupiny v českém verši*, Slovo a slovesnost 12, 1950, s. 19 nn., hlavně na konci.

kteří klasickou stopu vystřídal), a nemusila být dlouhá; viz 1. srpnový verš z cisiojánu MP *Petr tmu, Šcep nalezen, podjímá Laurenec oheň* (*Petr* je jednoslabičné, kromě poslední stopy je verš časoměrný). Takové využití mezislovního předělu je pro staročeský hexametr příznačné: vyhraňoval se jako verš, ve kterém se na počátku a na konci „stopa“ kryje se slovem, uprostřed se s ním rozchází. Tato tendence je silnější v mladším cisiojánu Ochtáb,¹¹ pozorujme jeho často citovaný březnový verš *Do Prahy Vaňka nesú, volajice Řehoře z lesu*, nebo v hexametrech o měsících z pol. 15. stol., na které upozornil Dobrovský;¹² zde zní např. prosincový verš *Prostnec bočky solí, vaří pivo a pole hnojí*. Z obrozenského i z našeho hlediska je v 1. a poslední stopě tohoto hexametru kvantita nahrazena slovním přízvukem. Protože takových shod mezislovních hranic s mezistopovými vcelku přibývá, nelze zvláštní roli první slabiky slova už v staročeském hexametu popírat. Zároveň však třeba upozornit, že podobný frázovací typ byl běžný v čistě časoměrných hexametrech latinských (starověkých i středověkých); tak např. ze škol známý Ovidiův verš *Aurea prima satast aetas quae vindice nullo* (*Metam.* I, 89) má prvou slabiku slova přesně na týchž místech jako uv. verš Ochtábu. A srovnáme-li cisioján MP s předlohou, kterou známe,¹³ vidíme, že alespoň v některých případech je totožnost slova se stopou nebo hranice slova s hranicí stopy odrazem téže totožnosti v originále.

Technika staročeského hexametru musí být zkoumána historicky, tj. z hlediska tehdy daných možností a znalostí. Právě popsané využívání mezislovních předělů ještě neznamená, že bylo míněno jako aplikace přízvuchného principu. Místo českého přízvuku nebylo nesporné ještě ani na počátku 19. stol.; podnes není jisto, bylo-li jeho místo v staré češtině totéž jako nyní. Na druhé straně se dnes metrikové kloní k názoru, že těžké doby (iktované, první slabiky stop) nebyly v starořeckém hexametu signalizovány expirací; je pochybné, byly-li tak signalizovány ikty ve verši starořímském; a pokud jde o latinský hexametr středověký, tedy zmíněný frázovací princip ukazuje, že expiratorní iktování (tzv. „skandování“) nemohlo být obecné. A Klaret nakládal s českými slovy ve svých latinskočeských hexametrech stejně jako s latinskými: umisťoval je podle frázovacích potřeb, ať už mu to vyšlo časoměrně, nebo „přízvuchně“, nebo ani tak, ani onak. Za těchto okolností lze sotva předpokládat, že by byl neznámý břevnovský mnich (autor MP) nebo Kuneš, farář pražský (upravovatel Ochtábu) a konec konců Hus při dobré vůli schopen skládat skutečně časoměrné hexametry anebo že by byli mohli přijít na to, nahradit první kvantitu stopy slovním přízvukem; byla by to představa hrubě anachronická. Nepokládám proto za správné už samo postavení dilemmatu, zda staročeské hexametry byly časoměrné nebo přízvuchné. Konfrontovány s časoměrným schématem se jeví jako smíšené, a uvážíme-li způsob, jak byly skládány, byly staročeské hexametry v zásadě sylabické, ač verš jako celek izosylabický nebývá.¹⁴ Postupně v něm sílila prozodická role první slovní

¹¹ Nejstarší úplný zápis z doby kol 1400 je v rukopise Nár. muzea XII F 10, s. 213 n. Doskočilovo vydání (s. 121) není zcela přesné.

¹² Zapsány jsou in extenso v kodexu pražské UK XVII D 10, fol. 1 nn. Srov. Josef Dobrovský, *Literarische Nachrichten von einer . . . Reise nach Schweden u. Russland*, Praha 1796, s. 54.

¹³ Cisioján Alberta Behaima, autograf v jeho *Liber memorialis*, dnes v kodexu Bavorské státní knihovny Clm 2577b, s. 91b. Mikrofilm má ÚJČ, vydání (celkem čtyři, naposledy u Doskočila, s. 103n.) podávají několik nesprávných čtení.

¹⁴ Pojmu a termínu „sylabický hexametr“ jsem užila už ve svých *Třech studiích o českém hexametu*, Praha 1949, s. 50nn. Opírala jsem se také o Friedr. Kaufmann a, *Deutsche Metrik*,

slabiky; tak se v rámci tohoto sylabického verše vyvíjel znenáhla pozdější hexametr přízvukný, ale právě tak dobře naň mohl navazovat hexametr časoměrný.

Popsaná veršová technika přežila středověka a existovala dále jako vedlejší proud vedle teoreticky podepřeného hexametru humanistického i obrozenského. Užíval ji např. František Raymann, Václav Frant. Hřib aj.¹⁵ Názorný toho doklad, dosavad tuším nepovšimnutý, je u Vaváka. Ke dni 29. srpna 1799 si opsal milčický rychtář z Krameriových novin latinské „chronographicon“ o smrti Pia VI, načež připojil chronogram český:

Papa PIVs seXtVs per GaLLos GrandIA passVs,
NVnC patiens obIIt MartIr In EXILIo.
Papež PIVs Ssesteg, skrz FranCaVze Mnoho trpĚL
TeD W snesItelLnostI, VsnVL W PánV zagatI gsa.¹⁶

Autor českého chronogramu, jenž dává rovněž letopočet 1799 (dvojitě W značí 10), neměl úkol lehký. Přesto zachoval 14 slabik latinského hexametru věrně, ba mimo spojení *Gallos grandia* proti *Francouze mnoho* i jeho frázování a na konci obou poloveršů (v originále asi neúmyslný) rým *šestej — trpěl*. Druhému řádku, který je v originále pentametrem, přidal dvě slabiky a dal mu typické obrysy hexametru. I to je archaický, ještě prehumanistický způsob.¹⁷

Snížená prozodická výraznost středověkého hexametru bývala vyvažována jeho rýmováním. Rým mohly mít buďto jen některé verše skladby,¹⁸ anebo průběžně všechny, ne však vždy v celém textu podle jednoho a téhož vzorce. Nejznámějším typem je leonin, ve kterém se navzájem rýmují oba poloverše, tedy slovo césurující třetí stopu se slovem koncovým. Méně známé jsou variace, ve kterých prvý rým césuruje až 4. stopu (oblíbené u Hrotsvity), dále hexametry o trojím rýmu (tzv. tripertiti), ba i o čtverém; v obou těchto případech mohly rýmy padat až na konec stopy a verš pak postrádal tradičních césur.¹⁹ Pro historii českého hexametru mají zvláštní význam i latinské hexametry o rýmu chudém, neseném popř. jen samohláskou (*die — Agathe* Beda Venerabilis; rýmy koncovkové). Existovaly i rýmové sestavy meziveršové; mohl se rýmovat i konec verše s vnitřním rýmem verše následujícího nebo naopak. To vše našlo svůj ohlas i v hexametu staročeském. Přesto byl rým zpozorován pouze v leoninu, a to teprve v Ochtábu, jehož rýmy jsou většinou velmi výrazné

Marburg 1897; podle něho byly hexametry Joh. Fischarta (1575) „nach dem Prinzip der Silbenzählung gebaut“ (s. 185). S termínem vyslovil nesouhlas Karel Horálek ve své recenzi ve *Philologica* (příloha ČMF 33, s. 35). Po prostudování dalších materiálů bych na něm však trvala.

¹⁵ Viz doklady v mých *Třech studiích* . . . , s. 50 nn.

¹⁶ *Paměti* Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770—1816. Vyd. Jindřich Skopec. Kniha III, část III, Praha 1918, s. 60. Uv. čtyři verše doprovází vydavatel poznámkou: „Kramer. Nov., čís. 39, s. 321. České verše přidává si Vavák.“

¹⁷ Dokladů, kdy byl latinský pentametr přeložen hexametrem, máme dostatek. O existenci staročeského pentametru nejsem zatím přesvědčena. Nepopřené pentametry v českém jazyce skládali humanisté; viz např. Č. Zíbrta *Nápisy ze staročeských štambuchů a památníků*, Praha 1907, zejména na s. 9—12.

¹⁸ Z latinských autorů si tak počínal např. Godefroid z Remeše. Viz F. J. E. Raby, *A History of Secular Latin Poetry in the Middle Ages*, Oxford 1957,² sv. I, s. 316. Jen zčásti je rýmován i cisióján Behaimův.

¹⁹ Tak Bernhardus Morlanensis, viz Horst Kusch, *Einführung in das lat. Mittelalter I*, Berlin 1957, s. 334 nn. Verše jako *Hora novissima, tempora pessima sunt, vigilemus: Ecce minaciter imminet arbiter ille supremus* . . . dovoluji uznávat i v češtině hexametry necésurované.

(*křest — čest, nesú — lesu, Manda — nám dá*). Několik leoninů je však už v cisiojánu MP, pozoruj dvojici koncovkových rýmů v čistě časoměrném hexametu (prvním dubnovém) *Květ zemi, pláči nebu, květ ten daje slávu Tiburcú* (pláči je nom. plur., k dat. *zemi, nebu* roz. „náleží“), a bohatší rýmy v uvedeném srpnovém *nalezen — oheň*; v květnovém dvojverší téhož skládání se rýmuje 4. a 6. stopa 1. verše s 3. stopou verše druhého (*knieně — nebeské — chce sě*), ale konec tohoto 2. verše s koncem dvojverší dubnového (*nésti — svátky*, ovšem psáno *nesti — suatki*) apod. Prozodicky výraznější Ochtáb je zase jednotvárnější rýmově, má 20 leoninů, 3 tripertity a 1 nerýmovaný (poslední, což nemusí být původní stav). Tripertitus je i u Husa: *aby chlipnil, varoval, plodil, dluh zákona plnil*, což je druhý verš čtyřverší jinak leoninského.²⁰ Čtyři rýmy *aabb* byly snad zamýšleny v jiném jeho hexametu. *Duši mamon kupčie, Šimon žáky, Asmodeus všecky*; že by se při eventuálním skandování celé rýmové slovo *Šimon* octlo v lehké době po césuře, toho jsou obdoby v latinských cisiojánech.²¹ Konečně zůstalo bez povšimnutí, že množství leoninů máme zachováno ve sbírkách přísloví, ba i v podnes běžných gnómách; srov. *Proti smrti radě neroste koření v zahradě*, lat. *Contra vim mortis non est medicamen in hortis*,²² nebo *Na svatého Martina husa nejpěkněji zpívá*, což je obdoba latinského *Festo Martini titubat gens pondere vini*, nebo známou pranostiku *Na svatého Jiří vylézají hadi a štíři*. Nejsou to vždycky verše středověké, ale jistě hexametry složené středověkou technikou. Kritérium, zdali původce chtěl vytvořit hexametr, nebo dvojverší, je nestejnoslabičnost rýmovaných partií, z nichž prvá musí být kratší a obě dohromady nesmějí přesahovat 17 slabik, a pokud možno latinská předloha nebo alespoň analogie. Tak např. zmíněné verše o jednotlivých měsících z poloviny 15. století mají analogii v řadě skládání *De mensibus*, počínajíc už pozdním starověkem. Jiná je ovšem otázka, jak čtenáři či uživatelé takový verš pocítovali.

Jak byl verš pocítován, můžeme spolehlivě sledovat na způsobu, jak byl opisován. Pro hexametr jsou v tom směru nejlepšími materiálem cisiojány, jejichž každé dvojverší mělo normovaný slabičný rozsah, totiž počet dnů v tom onom měsíci. Jak písařské vynechávky, tak přídavky (zejména rozpisy zkratek) prozrazují, že někteří opisovači si hexametrovou formu těchto skládání neuvědomovali. Někdy ani noví upravovatelé ne; řádky cisiojánu Obřez²³ působí proti starším cisiojánům amorfně, a je to jen jejich důsledný rým, který v nich upomíná na verš. Byl by to zvláštní druh bezrozměrného verše, v němž se rýmuje střed s koncem, ale na rozdíl od výše popsaného quasisylabického hexametu nemusí být 2. poloverš vždycky delší než první. *Hexametr jakožto exotická forma se rozkládal lehčeji než formy domácí (dokonale zdomácnělé)*. Směr takového rozkladu

²⁰ Viz Král, uv. spis I, s. 15; o novodobých přetiscích tamže. Latinskou předlohu zjistila Vidmanová ve dvou jiných Husových spisech i jinde. Náš hexametr v latině zní: *Ut satiet, vitet, ut gignat, debita solvat*.

²¹ Latinskou předlohu nalezla Vidmanová v budyšinském rukopise 4° 24, s. 207 za textem Husova traktátu O svatokupectví: *Šimon (!) amat clerum, Mammon merces, Asmodeus omnes*.

²² Josef Dobrovský, *Českých přísloví sbírka*, Praha 1963, str. 7 a 87, s pozn. „z blíže určeného starého rukopisu“.

²³ Z doby kol 1410. Rukopis je nezvěstný. Otiskl jej Václav Hanka v čl. *Český Cisiojanus*, *Abhandlungen d. Böhm. Gesellschaft d. Wissenschaften*, Praha 1841–2, s. 190; srov. Doskočil, str. 138 n.

je obzvláště patrný v cisiojánu Korandově.²⁴ Skladba má metricky dvojí tvář: je to sylabický hexametr s vnitřními rýmy; ale všude tam, kde kalendářní potřeba dovolovala užít verše o 16 slabikách, je to zároveň dvojice typických staročeských oktasylabů. Že právě o oktasylab autorovi šlo, prozrazují řádky, ve kterých je rým — docela protileoninsky — až za hlavní cézuroou, ale z hlediska oktasylabu na exponovaném konci verše. Takový je hned první verš: *Nové léto nám křest dalo, mnoho se dobrého stalo.*²⁵ Ostatně tam, kde Koranda nebyl vázán slabičným rozsahem, překládal latinské hexametry rovnou dvojicí rýmovaných oktasylabů; tak jsou přetlumočeny v témž kodexu verše o týdnech (fol. 108b a 173b). Úplný rozchod s hexametrem představuje cisioján na pražském staroměstském orloji, pocházející z r. 1614; je ostatně ohlasem rovněž nehexametrového latinského cisiojána už humanistického, který složil nejspíše r. 1549 český Němec Jiří Handsch z České Lípy.²⁶ Oba tyto vcelku bezrozměrné cisiojány užívají, kde mohou, izosylabických veršů, vždy dvou v náhradu za někdejší hexametr.

Rozklad a zánik hexametru se *mutatis mutandis* opakuje v novověku. Humanistický a obrozený hexametr časoměrný se nesrovnával s českým veršovým územ: ne přímo proto, že jeho ikty se z poloviny rozcházely se slovním přízvukem — naši obrození totiž podle všeho své verše neskandovali; ale proto, že signalizování ikty expiratorním přízvukem bylo v českém stopovém (syllabotónickém) verši zvitě. Za tento vžitý signál měla v časoměrném verši suplovat slabičná délka; ta však s tento úkol nebyla, zejména délka poziční ne. Tato nesrovnalost vedla k novým a novým experimentům a kompromisům, až časoměrný hexametr (a časoměrný verš vůbec) zákonitě vyšel z užívání. Hexametr přízvukový má m. j. tu povážlivou vlastnost, že rytmicky neodpovídá hexametru antickému, nýbrž té představě, kterou o něm máme my, když jej z didaktických důvodů skandujeme.²⁷ Jsme ovšem na tuto hybridní formu zvyklí (zvyklí si na ni a požadoval ji v pokročilejším věku i Stiebitz); i to je kus kulturní tradice a lze ji repkovat. Povážlivější je po mém soudu to, že dnešní přízvukový hexametr v přísném smyslu (vypracovaný hlavně Vaňorným), zachovávající stůj co stůj v každém řádku alespoň jednu cézuru uvnitř stopy a samozřejmě 6 slovních přízvuků, je doménou učených autorů (klasických filologů, kdysi i J. V. Sládka a Ot. Fischera); v ruku normalních spisovatelů, tj. básníků ne-filologů, se bona fide znovu a znovu proměňuje v jiný verš. Odtud „pětistopé hexametry“ u Machara a Nezvala, hexametry bez cézur u Zeyera, hexametry skoro jen trochejské a samozřejmě necesurované u Vrchlického; odtud i teorie pro odborníka tak pohoršlivé, jako že Sova a Březina psali hexametry²⁸ (jde o volné verše o daktylské tendenci a o 5–7 slovních přízvucích). Taková nedorozumění jsou u jiných veršovaných forem vyloučena: i kdo není profesorem, naučí se dělat oktasylaby, alexandryny, blankversy atd. Naopak hexametr, i ten přízvukový, tak dlouho a tak těžce vybojováván v vypěstovávaný doslova celými generacemi, zůstává učeným exotikem — anebo se stává z hlediska odborníků pseudohexametrem, jak ukazuje Stiebitzův rozbor hexametru Zeyerových;²⁹ a šestiměry ostatních jmenovaných básníků jsou klasickému hexametru ještě vzdálenější! Na tuto anomálii tedy upozorňuji jak teoretiky překlada, tak teoretiky verše. Sama se domnívám, že by bylo účelné zaujmout vlnidnější stanovisko k útvaram, které jejich původci mýlili jako hexametry anebo kterých použili cílevědomě jako jejich funkčního ekvivalentu.³⁰ Taková tolerance by

²⁴ Viz autograf z r. 1472 v jeho manuálu, tj. v kodexu UK IV G 2, fol. 108b.

²⁵ V konceptu na fol. 133b byl tento úvodní verš načat čistě časoměrně: *Léto nové nám křest . . .*

²⁶ Autograf je v Národní knihovně ve Vídni, v kodexu č. 9550, fol. 669a/613b. Mikrofilm má ÚJČ.

²⁷ Takové bylo původní stanovisko Ferd. Stiebitze, viz jeho stat *K přízvukovému překládání starověkých rozměrů časoměrných*, *Listy filol.* 48, 1921, s. 161 nn., a recenzi Vaňorného překlada *Odysseje* tamže 49, 1922, str. 238 nn.

²⁸ Emanuel Chalupný, *Studie o Ot. Březinovi a jiných zjevch českého umění a filosofie*, Praha 1912. Zde stojí o některých Sovových básních: „Toť přece skoro šmahem hexametry s předrážkou, byť uvolněné a jaksi omládlé, pružné“ (s. 66), a o rytmech Březinových: „Hexametry . . . by i katalektické a uvolněné, patrný jsou při pozorné četbě zřetelné a určité“ (s. 73).

²⁹ Ferd. Stiebitz, *Zeyerova báseň Helena*, *Listy filol.* 61, 1934, s. 413 nn. Na str. 423 je Zeyerův hexametr označen za „volný verš“.

³⁰ Ze svých vlastních pokusů pokládám za nejšťastnější ten první a ten poslední: překlad Lu-

byla namísto nejen proto, že by odpovídala českému veršovému systému a citění; jde i o to, že důslednému césurování a usilování o šest slovních přízvuků (zpravidla tedy o 6 plnovýznamových slov) bývá obětována jak překladatelská věrnost, tak estetické hodnoty.³¹

Shrnuji: Staročeský hexametr byl skládán vcelku technikou sylabickou, ač jako celek nebyl veršem izosylabickým. Jeho snížená rytmická výraznost byla od počátku kompenzována rýmem. Opisy a úpravy hexametřů, alespoň cisiojánových, prozrazují, že býval vnímán i jako (bezrozměrné) dvojverší, nejpozději v 15. stol. cílevědomě nahrazován dvojicí oktasylabů. Sylabický hexametr přežíval jako vedlejší prozodická varianta vedle hexametřů přízvučných i časoměrných ještě v 19. stol. Hexametr novočeský, ač na rozdíl od staročeského podložen promyšlenou teorií, se v básnické praxi ukázal neméně labilním. Hexametr časoměrný zanikl pod nárazem vítězného syllabotónismu; přízvučné hexametry v přísném smyslu zůstaly vyhrazeny učeným autorům, kdežto básníci je bona fide mění v „hexametry“ pěti až sedmistopé, bez obligátních césur, tedy v jakýsi druh volného verše.

DER ALTTSCHHECHISCHE HEXAMETER MIT BERÜCKSICHTIGUNG DES NEUTSCHHECHISCHEN

Eine gründlichere Behandlung des alttsch. Hexameters wurde erst durch den Aufschwung der Mediävistik in der Tschechoslowakei nach dem letzten Weltkriege ermöglicht. Mit Hilfe der Textkritik konnte der Wortlaut der betreffenden Zeilen präzise festgestellt werden, manche neue Hexameter wurden entdeckt. Zum Verstehen dieser Verstechnik sind besonders die Cisiojani von Nutzen, von denen die neueren immer auf die älteren anknüpfen. Im Grossen und Ganzen war der alttsch. Hexameter weder quantitierend noch akzentuierend, sondern sozusagen syllabisch, dh. er hatte nach der 5.—7. (ausnahmsweise 8) Silbe die herkömmliche Cäsur, nach welcher noch das bedürftliche Quantum der Silben folgt: Dank den Überresten der quantitierenden Technik, sowie auch den Wortanfängen (deren Rolle schon in der alttsch. Prosodie beträchtlich war) kann man in meisten Fällen die „Füsse“ des Verses gut genug unterscheiden. Seine Gliederung wurde schon in den ältesten tsch. Hexametern (13. Jhd.) durch Reime hervorgehoben, meistens nach leoninischer Art. Wie aus den Handschriften ersichtlich wird, nahmen die Abschreiber die Hexameterform nicht immer wahr; der Leoninus wurde auch als gereimtes Distichon gefühlt, ja allmählich zu zwei Achtsilblern abgeändert (15. Jhd.).

Der neutsch. Hexameter stützte sich auf eine gründliche Theorie, wie der quantitierende (vom 17. Jhd. angefangen), so auch der akzentuierende (seit dem Anfang des 19. Jhdts.). Der erste kam dank dem Sieg des syllabotonischen Prinzips ausser Gebrauch. Der zweite, soweit er streng cäsuriert wird, ist zur Domäne der Fachgelehrten, dh. der Mehrzahl von Übersetzer gesunken, wogegen die Dichter ihre Hexameter bona fide in fast freie Rhythmen (meist von 6 Wortakzenten) unwandeln.

krecia (*O podstatě světa*, Praha 1945), pro který jsem užila zkráceného hexametru, tj. pěti-stopého daktylotrocheje, abych docílila hutnějšího stylu; za druhé překlad Hésiodovy Theogonie (*Zrození bohů*, Praha 1959), v jehož šestistopých daktylotrochejích jsem zachovávala přísné césury jen tam, kde tím neutrpěl smysl a styl. Podle ohlasu vidím, že tento verš je pokládán za hexametr.

³¹ O tom svědčí Frant. Novotného kritiky Vaňorného překladů v Naší vědě. O nich viz v mé studii *Vaňorný „překladatel“*, Listy filol. 85, 1962, s. 63 nn. O jiných stínech českého hexametru viz v mém článku *K otázkce českého hexametru*, Sborník Vysoké školy pedagog. v Olomouci, Jazyk a literatura 4, 1957, s. 81 nn.

